ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ NIAL FENNELLY

της 8ης Ιουλίου 1999 *

1. Η παρούσα υπόθεση αφορά προσφυγή λόγω παραβάσεως κράτους μέλους, την οποία το καθού κράτος μέλος αμφισβητεί και με την οποία η Επιτροπή ισχυρίζεται ότι η Ελληνική Δημοκρατία παρέβη τις υποχρεώσεις της όσον αφορά την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών. Ειδικότερα, η Επιτροπή διατείνεται ότι οι γυναίκες εξακολουθούν να υφίστανται διακρίσεις κατά το ελληνικό δίκαιο, στο μέτρο που δεν δόθηκε αναδρομική ισχύς στις διατάξεις οι οποίες ήραν τις δυσμενείς διακρίσεις που υπήρχαν σχετικά με την καταβολή ορισμένων επιδομάτων γάμου και οικογενειακών βαρών και που έχουν συνέπειες για τον υπολογισμό των συντάξεων κοινωνικής ασφαλίσεως.

Οι διατάξεις του κοινοτικού δικαίου

2. Πρέπει να θυμίσω εν συντομία τις σχετικές διατάξεις του κοινοτικού δικαίου. Το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΚ (τα άρθρα 117 έως 120 της Συνθήκης ΕΚ αντικαταστάθηκαν από τα άρθρα 136 ΕΚ έως 143 ΕΚ) [1] διατυπώνει «την αρχή ότι οι άνδρες και οι γυναίκες πρέπει να λαμβάνουν ίση αμοιβή για ίση εργασία». Το άρθρο 1 της οδηγίας 75/117/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 10ης Φεβρουαρίου 1975, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν την εφαρμογή της αρχής της ισότητος των αμοιβών μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών (στο εξής: οδηγία περί ίσης αμοιβής) [2], ορίζει ότι:

«Η αρχή της ισότητος των αμοιβών μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών, που προβλέπεται στο άρθρο 119 της Συνθήκης και που καλείται στο εξής "αρχή της ισότητος των αμοιβών", συνεπάγεται, για την ίδια εργασία ή για εργασία στην οποία αποδίδεται ίση αξία, την κατάργηση για το σύνολο των στοιχείων και όρων αμοιβής κάθε διακρίσεως βασιζομένης στο φύλο.»

Το άρθρο 3 ορίζει:

«Τα κράτη μέλη καταργούν τις διακρίσεις μεταξύ των ανδρών και γυναικών που απορρέουν από νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις και είναι αντίθετες στην αρχή της ισότητος των αμοιβών.»

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

1 — Το άρθρο 141 ΕΚ έχει κατά τα ουσιώδη το ίδιο περιεχόμενο με το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΚ.

2 — ΕΕ ειδ. έκδ. 05/002, σ. 42.

Το άρθρο 4 ορίζει:

«Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ώστε οι διατάξεις που περιλαμβάνονται σε συλλογικές συμβάσεις, μισθολόγια ή συμφωνίες περί μισθών ή σε ατομικές συμβάσεις εργασίας και που είναι αντίθετες στην αρχή της ισότητος των αμοιβών να είναι άκυρες, να δύνανται να κηρυχθούν άκυρες ή να δύνανται να τροποποιηθούν.»

Στην Ελλάδα η Συνθήκη τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 1981, ημερομηνία κατά την οποία έπρεπε να μεταφερθεί στο ελληνικό δίκαιο και η οδηγία περί ίσης αμοιβής. Το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως (στο εξής: οδηγία περί κοινωνικής ασφαλίσεως) [3], η οποία ορίζει ότι τα μέτρα για τη μεταφορά της πρέπει να θεσπιστούν το αργότερο στις 23 Δεκεμβρίου 1984, έχει ως εξής:

«1. Η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως συνεπάγεται την απουσία κάθε διακρίσεως που βασίζεται στο φύλο, είτε άμεσα είτε έμμεσα, σε συσχετισμό ιδίως με την οικογενειακή κατάσταση και ιδιαίτερα όσον αφορά:

— το πεδίο εφαρμογής των συστημάτων και τους όρους πρόσβασης στα συστήματα αυτά,

— την υποχρέωση καταβολής εισφορών και τον υπολογισμό των εισφορών,

— τον υπολογισμό των παροχών, συμπεριλαμβανομένων των προσαυξήσεων λόγω συζύγου και προστατευομένου προσώπου, και τις προϋποθέσεις διαρκείας και διατηρήσεως του δικαιώματος επί των παροχών.»

Τα πραγματικά περιστατικά και η παρούσα δίκη

3. Κατόπιν εξετάσεως δύο καταγγελιών για δυσμενείς διακρίσεις που υπέβαλαν αντιστοίχως γυναίκες που εργάζονται στη ΔΕΗ και σε ψυχιατριακό νοσοκομείο, η Επιτροπή κατέληξε στο ότι ορισμένες πτυχές της ελληνικής νομοθεσίας και διοικητικής πρακτικής σχετικά με τη μεταχείριση των επιδομάτων γάμου και οικογενειακών βαρών ως ειδών αμοιβής καθιστούσαν αναγκαία την κίνηση της προ της ασκήσεως της προσφυγής διαδικασίας του άρθρου 169 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 226 ΕΚ), η οποία οδήγησε στην

3 — ΕΕ ειδ. έκδ. 05/003, σ. 160.

παρούσα δίκη. Εκτός από μία αιτίαση σχετικά με την καθυστέρηση με την οποία ενήργησε η Επιτροπή, η Ελληνική Κυβέρνηση (στο εξής: καθής) δεν αμφισβητεί ότι η παρούσα δίκη κινήθηκε νομότυπα.

4. Στην ουσία, η Επιτροπή προβάλλει την αιτίαση ότι πολλές συλλογικές συμβάσεις εργασίας, οι οποίες στην Ελλάδα έχουν ισχύ νόμου, περιείχαν διατάξεις που δημιούργησαν διακρίσεις εις βάρος των γυναικών όσον αφορά την καταβολή επιδομάτων γάμου και οικογενειακών βαρών, τα οποία αποτελούν είδος αμοιβής. Οι διακρίσεις αυτές ήρθησαν μόνο για το μέλλον, οπότε τα αποτελέσματά τους εξακολουθούν να θίγουν τις γυναίκες με δύο κυρίως τρόπους, δυσχεραίνοντας την αναζήτηση των αναδρομικών και επηρεάζοντας, με τη μη καταβολή των αναδρομικών, τον υπολογισμό των συντάξεων κοινωνικής ασφαλίσεως.

5. Η Επιτροπή ισχυρίζεται ότι οι περισσότερες εθνικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας, οι οποίες κηρύχθηκαν εκτελεστές με υπουργικές αποφάσεις, ενείχαν διακρίσεις εις βάρος των εγγάμων γυναικών όσον αφορά την καταβολή οικογενειακών επιδομάτων. Αναφέρει ως παράδειγμα την περίπτωση της ΔΕΗ, της οποίας ο Κανονισμός Καταστάσεως Προσωπικού όριζε ότι η έγγαμη εργαζόμενη δικαιούται να λάβει επίδομα γάμου μόνο στην περίπτωση που ο σύζυγός της είναι ανίκανος να διαθρέψει τον εαυτό του και επίδομα τέκνου μόνο στην περίπτωση που η συντήρηση του τέκνου βαρύνει κυρίως τη μητέρα. Οι κανόνες αυτοί περιείχοντο σε συλλογική σύμβαση η οποία κηρύχθηκε εκτελεστή με απόφαση του Υπουργού Απασχολήσεως και κυρώθηκε με νομοθετικό διάταγμα [4].

6. Η Επιτροπή αναφέρει επίσης ορισμένες αποφάσεις των αρμοδίων διοικητικών διαιτητικών δικαστηρίων, οι οποίες, κατά την Επιτροπή, επέχουν θέση εθνικής γενικής συλλογικής συμβάσεως εργασίας. Το Δευτεροβάθμιο Διοικητικό Διαιτητικό Δικαστήριο Αθηνών εξέδωσε ορισμένες αποφάσεις από το 1976 έως το 1979 οι οποίες όλες ορίζουν ότι η έγγαμη δικαιούται να λάβει επίδομα γάμου όταν ο σύζυγός της δεν εργάζεται, προϋπόθεση η οποία δεν τασσόταν για τον άνδρα. Η ρύθμιση αυτή διατηρήθηκε σε ισχύ με συλλογικές συμβάσεις μέχρι το τέλος του 1988. Με απόφαση περί των όρων αμοιβής και εργασίας του προσωπικού των νοσηλευτικών ιδρυμάτων του Δημοσίου, νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και οργανισμών τοπικής αυτοδιοικήσεως, το Δευτεροβάθμιο Διαιτητικό Δικαστήριο Πειραιώς αποφάσισε το 1981 ότι ο βασικός μισθός των ανδρών εργαζομένων πρέπει να αυξηθεί κατά 10 % ανεξαρτήτως του αν η σύζυγος ασκεί βιοποριστικό επάγγελμα ή συνταξιοδοτείται, αλλά ότι δεν πρέπει να χορηγηθεί επίδομα τέκνων. Η απόφαση αυτή κηρύχθηκε εκτελεστή με απόφαση του Υπουργού Εργασίας και συνέχισε να εκτελείται μέχρι το 1992.

4 — Ειδική συλλογική σύμβαση εργασίας της 4ης Οκτωβρίου 1973, η οποία κηρύχθηκε εκτελεστή με την απόφαση 2842/442/1973 του Υπουργού Απασχολήσεως (*ΦΕΚ* Β' 1274/25.10.1973) και κυρώθηκε με το νομοθετικό διάταγμα 210/1974 (*ΦΕΚ* Α' 364/7.12.1974).

7. Η Επιτροπή σημειώνει ότι μια γενική συλλογική σύμβαση εργασίας του 1989 αίρει από 1ης Ιανουαρίου 1989 όλες τις δυσμενείς διακρίσεις όσον αφορά τα ζητήματα αυτά, ορίζοντας ότι για την καταβολή των σχετικών επιδομάτων οι γυναίκες υπόκεινται στις ίδιες προϋποθέσεις με τους άνδρες. Όμως, η συλλογική αυτή σύμβαση εργασίας δεν είχε αναδρομική ισχύ. Η συλλογική σύμβαση εργασίας της 17ης Σεπτεμβρίου 1983 ήρε τις δυσμενείς διακρίσεις όσον αφορά την καταβολή επιδόματος γάμου στους εργαζόμενους στη ΔΕΗ, αλλά, κατά την Επιτροπή, απέκλεισε ρητώς την καταβολή των αναδρομικών.

8. Επί πλέον, η καθής, σε απάντηση της αιτιολογημένης γνώμης της Επιτροπής, επέσυρε την προσοχή, μεταξύ άλλων, σε δύο νόμους, και ειδικότερα στον νόμο 1414/1984 περί εφαρμογής της αρχής της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις και στον νόμο 1483/1984 περί προστασίας και διευκολύνσεως των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις.

9. Το άρθρο 4, παράγραφος 5, του νόμου 1414/1984 ορίζει ότι «τα επιδόματα γάμου και παιδιών, που καθιερώνονται για πρώτη φορά ή επαναρρυθμίζονται, χορηγούνται στο εξής στο ακέραιο σε κάθε εργαζόμενο σύζυγο ή γονέα ανεξαρτήτως φύλου». Το άρθρο 15 ορίζει ότι καταργούνται οι «[δ]ιατάξεις νόμων, διαταγμάτων, συλλογικών συμβάσεων εργασίας, διαιτητικών και υπουργικών αποφάσεων, εσωτερικών κανονισμών ή οργανισμών επιχειρήσεων ή εκμεταλλεύσεων, όροι ατομικών συμβάσεων, καθώς και διατάξεις που ρυθμίζουν την άσκηση ελευθέρου επαγγέλματος, εφόσον είναι αντίθετες με τις διατάξεις του νόμου αυτού (...)». Όπως παρατηρεί η Επιτροπή και η καθής δεν φαίνεται να το αμφισβητεί, ουδεμία από τις διατάξεις αυτές έχει αναδρομική ισχύ.

10. Ο νόμος 1483/1984, μολονότι απαγορεύει όλες τις διακρίσεις λόγω φύλου όσον αφορά την πρόσβαση σε θέσεις εργασίας και την προστασία της εργασίας, δεν αφορά τα επιδόματα γάμου ή οικογενειακών βαρών και ούτε και αυτός έχει αναδρομική ισχύ.

11. Υπό τις συνθήκες αυτές, η Επιτροπή ισχυρίζεται ότι οι ελληνικές νομοθετικές και κανονιστικές διατάξεις, ακόμη και αφότου τροποποιήθηκαν για να εναρμονιστούν με την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως, εξακολουθούν να ενέχουν δυσμενείς διακρίσεις από της σημαντικής απόψεως ότι, πρώτον, δεν υφίσταται αναμφισβήτητο δικαίωμα προς αναζήτηση αναδρομικώς των επιδομάτων γάμου και οικογενειακών βαρών που κακώς δεν καταβλήθηκαν στις γυναίκες και, δεύτερον, η εθνική σύνταξη κοινωνικής ασφαλίσεως που καταβάλλεται από το ΙΚΑ δεν λαμβάνει υπόψη τα αναδρομικά αυτά επιδόματα απλώς και μόνο διότι δεν καταβλήθηκαν.

12. Στο δικόγραφο της προσφυγής της η Επιτροπή εξέτασε και ένα επιχείρημα που η καθής προέβαλε σε απάντηση της αιτιολογημένης γνώμης. Η καθής επικαλέστηκε ορισμένες αποφάσεις ελληνικών δικαστηρίων, και ιδίως την απόφαση 3/1995 του

Αρείου Πάγου, με την οποία κρίθηκε ότι διατάξεις κανονιστικών πράξεων και συλλογικών συμβάσεων εργασίας που δημιουργούν διακρίσεις λόγω φύλου, όσον αφορά την καταβολή οικογενειακών επιδομάτων, είναι ανίσχυρες ως αντίθετες τόσο με το ελληνικό Σύνταγμα όσο και με το άρθρο 119 της Συνθήκης και την οδηγία περί ίσης αμοιβής. Η Επιτροπή παρατηρεί ότι η απόφαση αυτή και άλλες παρόμοιες αποφάσεις έχουν αποτελέσματα μόνον υπέρ των εναγόντων που νίκησαν στις σχετικές δίκες. Το γεγονός ότι τα ελληνικά δικαστήρια αποφαίνονται επί τέτοιων υποθέσεων που φέρονται ενώπιόν τους δεν απαλλάσσει την Ελλάδα από την υποχρέωσή της να συμμορφωθεί με το κοινοτικό δίκαιο. Συνεπώς, για λόγους ασφάλειας δικαίου, όλες οι υφιστάμενες νομικές διατάξεις πρέπει να τροποποιηθούν ώστε να προβλεφθεί η αναδρομική καταβολή των εν λόγω επιδομάτων [5].

13. Κατόπιν αυτών, η Επιτροπή ζητεί από το Δικαστήριο να διαπιστώσει σύμφωνα με το άρθρο 169 της Συνθήκης ότι η Ελληνική Δημοκρατία παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το κοινοτικό δίκαιο, και ειδικότερα από το άρθρο 119 της Συνθήκης, το άρθρο 3 της οδηγίας περί ίσης αμοιβής και το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας περί κοινωνικής ασφαλίσεως, στο μέτρο που δεν κατάργησε με αναδρομική ισχύ, από την ημερομηνία θέσεως σε ισχύ των κοινοτικών αυτών διατάξεων στην Ελλάδα, ρυθμίσεις οι οποίες έτασσαν για τις έγγαμες εργαζόμενες προϋποθέσεις που δεν τάσσονταν για τους έγγαμους άνδρες συναδέλφους τους όσον αφορά την παροχή σε μισθωτούς επιδομάτων οικογενειακών βαρών ή γάμου, τα οποία λαμβάνονται υπόψη για τον καθορισμό του ύψους των συντάξιμων αποδοχών.

Η κύρια γραμμή άμυνας της Ελλάδος

14. Στην ουσία, η καθής διατείνεται ότι η Ελλάς διαθέτει πλήρες σύστημα συνταγματικών και άλλων νομικών κανόνων το οποίο εξασφαλίζει επαρκώς την ίση μεταχείριση των φύλων και απαγορεύει τις δυσμενείς διακρίσεις. Η γενική αρχή της ισότητας διατυπώνεται στο άρθρο 4 του Συντάγματος του 1975. Το άρθρο 22, παράγραφος 1, ορίζει ότι «[ό]λοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας (...)». Το άρθρο 116, παράγραφος 3, του Συντάγματος ορίζει:

«Κανονιστικές υπουργικές αποφάσεις, καθώς και διατάξεις συλλογικών συμβάσεων ή διαιτητικών αποφάσεων για τη ρύθμιση αμοιβής της εργασίας που είναι αντίθετες προς τις διατάξεις του άρθρου 22 παράγραφος 1 εξακολουθούν να ισχύουν έως την αντικατάστασή τους, που συντελείται το αργότερο μέσα σε τρία έτη από την έναρξη ισχύος του Συντάγματος.»

5 — Απόφαση της 7ης Μαρτίου 1996, C-334/94, Επιτροπή κατά Γαλλίας (Συλλογή 1996, σ. I-1307).

Η καθής, επικαλούμενη πολλά νομικά κείμενα, λέγει ότι η διάταξη αυτή είναι από κάθε άποψη πανομοιότυπη με το άρθρο 119 της Συνθήκης, ότι σκοπό έχει να θέσει σε εφαρμογή τις διατάξεις του άρθρου αυτού μαζί με τις διατάξεις της Συμβάσεως 100/51 της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας και ότι έχει το ίδιο άμεσο αποτέλεσμα με το πιο πάνω άρθρο.

15. Ωστόσο, στη συνέχεια, η καθής διατείνεται ότι δεν είναι πάντοτε δυνατό να συγκρατηθούν, με νομοθετικές απαγορεύσεις, κοινωνικές συμπεριφορές ή πιέσεις ορισμένων ομάδων. Η συλλογική αυτονομία ενδέχεται να έχει αποτελέσματα που δεν συμβιβάζονται με το κοινοτικό δίκαιο ή τις συνταγματικές επιταγές. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ο εκπρόσωπος της καθής, ενώ δέχθηκε ότι ορισμένες διατάξεις συλλογικών συμβάσεων εργασίας έχουν κανονιστικό χαρακτήρα, ισχυρίστηκε ότι οποιαδήποτε προσπάθεια του κράτους να εκδώσει νομοθετήματα με αναδρομική ισχύ είναι αντικειμενικώς αδύνατη λόγω του ότι θα προσέβαλλε την αυτονομία αυτή.

16. Η καθής προβάλλει επίσης ότι το πρόβλημα του ορθού νομικού χαρακτηρισμού του οικογενειακού επιδόματος δεν έχει λυθεί από τα ελληνικά δικαστήρια. Θέτει ζητήματα όπως το αν το επίδομα αυτό πρέπει να καταβάλλεται στον ένα ή στον έτερο σύζυγο ή αν πρέπει να καταβάλλεται ακέραιο σε αμφότερους. Η νομοθετική παρέμβαση πολλαπλασίασε τις προσφυγές των ενδιαφερομένων στα δικαστήρια. Η καθής επισύρει την προσοχή σε ορισμένες αποφάσεις ελληνικών δικαστηρίων. Ειδικότερα, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε με την απόφαση 520/1983 ότι το επίδομα οικογενειακών βαρών έπαυσε να έχει τον αρχικό του χαρακτήρα και ότι η μη χορήγησή του στις εργαζόμενες στη ΔΕΗ καταλήγει σε αντισυνταγματική δυσμενή διάκριση. Σε μία περίπτωση — η μόνη αυτού του είδους που αναφέρθηκε — μονομελές πρωτοβάθμιο δικαστήριο στην Αθήνα επιδίκασε απαίτηση για την αναδρομική καταβολή επιδόματος.

17. Συνεπώς, η καθής ισχυρίζεται στην ουσία ότι η Ελλάς, με το να συστήσει ένα πλήρες νομικό πλέγμα προστασίας, το οποίο ενισχύεται με συνταγματικές εγγυήσεις που αναγνωρίζουν την αρχή της ίσης αμοιβής και καθιστούν ανίσχυρες όλες τις αντίθετες διατάξεις νόμων, κανονιστικών πράξεων ή συλλογικών συμβάσεων εργασίας, σε συνδυασμό με τη δυνατότητα προσφυγής στα δικαστήρια όλων των προσώπων που επιθυμούν να επικαλεστούν τις συνταγματικές αυτές εγγυήσεις, έχει εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που της επιβάλλει το κοινοτικό δίκαιο και που της επιτάσσουν να εξασφαλίσει την τήρηση της πιο πάνω αρχής. Έτσι, μπορούν να δικαιωθούν οι ιδιώτες οι οποίοι θίγονται από την έλλειψη πάσης φύσεως νομοθετικών μέτρων προβλεπόντων τη δυνατότητα αναδρομικής καταβολής των επιδομάτων που κακώς δεν καταβλήθηκαν. Κατά συνέπεια, οι ιδιώτες μπορούν να προσφύγουν στα δικαστήρια για την αναδρομική καταβολή των σχετικών επιδομάτων. Ειδικότερα, η καθής επικαλείται την κρίση του Δικαστηρίου στην υπόθεση Επιτροπή κατά Γερμανίας [6], η οποία διατυπώθηκε στο

6 — Απόφαση της 21ης Μαΐου 1985, 248/83 (Συλλογή 1985, σ. 1459, σκέψη 30). Η υπόθεση αυτή αφορούσε την εφαρμογή της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 9ης Φεβρουαρίου 1976, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση σε απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/002, σ. 70).

πλαίσιο της προσβάσεως στα ελεύθερα επαγγέλματα και έχει ως εξής:

«[Α]ν ληφθούν υπόψη οι εγγυήσεις που απορρέουν από το Σύνταγμα και από το ισχύον σύστημα παροχής εννόμου προστασίας σχετικά με την ελεύθερη είσοδο όλων των Γερμανών στα ελεύθερα επαγγέλματα, (...) πρέπει να γίνει δεκτό ότι ο επιδιωκόμενος με την οδηγία 76/207 στόχος είχε ήδη επιτευχθεί στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (...) κατά τον χρόνο ενάρξεως της ισχύος της οδηγίας και επομένως η εκτέλεση της οδηγίας δεν καθιστούσε αναγκαία νέα νομοθετικά μέτρα.»

18. Στο σημείο αυτό, θα παρατηρήσω ότι η καθής σε κανένα στάδιο της διαδικασίας δεν εξέτασε το ζήτημα του μη συνυπολογισμού των μη καταβληθέντων επιδομάτων γάμου ή οικογενειακών βαρών για τον καθορισμό των συντάξεων. Στην πραγματικότητα, ολόκληρη η άμυνά της επικεντρώνεται στο αν η μη πρόβλεψη της δυνατότητας αναδρομικής καταβολής επιδομάτων γάμου ή οικογενειακών βαρών αποτελεί παραβίαση του κοινοτικού δικαίου. Σε καταφατική περίπτωση, οι συνέπειες είναι αυτόματες για τις συντάξεις κοινωνικής ασφαλίσεως. Σε αρνητική περίπτωση, δεν τίθεται τέτοιο ζήτημα.

Ανάλυση

Ένα προκαταρκτικό ζήτημα

19. Η καθής εγείρει ένα προκαταρκτικό ζήτημα το οποίο θα αντιμετωπίσω αμέσως. Επικρίνει την καθυστέρηση που σημειώθηκε στην παρούσα διαδικασία, αναφέροντας ότι η Επιτροπή απευθύνθηκε για πρώτη φορά στις ελληνικές αρχές το 1991. Όμως, δεν ισχυρίζεται ότι για τον λόγο αυτόν η προσφυγή είναι απαράδεκτη και σημειώνει τη σχετική, από την άποψη αυτή, απόφαση στην υπόθεση Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών [7], όπου το Δικαστήριο απέρριψε ένσταση απαραδέκτου. Είναι αλήθεια ότι υπήρξαν καθυστερήσεις μεταξύ των διαφόρων σταδίων της διαδικασίας, και όλως ιδιαιτέρως μεταξύ της απαντήσεως της καθής στην αιτιολογημένη γνώμη (6 Οκτωβρίου 1995) και της ασκήσεως της παρούσας προσφυγής (11 Μαΐου 1998), καθυστερήσεις για τις οποίες η Επιτροπή δεν έδωσε εξηγήσεις. Στην κατάλληλη περίπτωση, το Δικαστήριο μπορεί να εξετάσει αν η καθυστέρηση υπήρξε επιβλαβής για τον διάδικο ή, όπως στην υπόθεση Επιτροπή κατά Κάτω Χωρών, αν κατέστησε για το κράτος μέλος πιο δύσκολη την αντίκρουση των επιχειρημάτων της Επιτροπής [8]. Αν πρόκειται περί αυτού, κατά την άποψή μου θα είναι αναγκαίο να λάβει το Δικαστήριο υπόψη και τα δικαιώματα που οι υπήκοοι των κρατών μελών έχουν βάσει του κοινοτικού δικαίου. Η καθής δεν επιχείρησε να δείξει ότι επηρεάστηκε η δυνατότητά της να αντικρούσει τους ισχυρισμούς της Επιτροπής.

Επί της ουσίας

20. Δεν αμφισβητείται ότι τα εν λόγω επιδόματα γάμου και οικογενειακών βαρών αποτελούν είδος αμοιβής. Το Δικαστήριο δέχεται

7 — Απόφαση της 16ης Μαΐου 1991, C-96/89 (Συλλογή 1991, σ. I-2461).

8 — Πρβ. την απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 1998, C-185/95 P, Baustahlgewebe κατά Επιτροπής (Συλλογή 1998, σ. I-8417), όπου το Δικαστήριο μείωσε πρόστιμο που είχε επιβάλει η Επιτροπή, μολονότι η επίμαχη στην υπόθεση εκείνη καθυστέρηση είχε σημειωθεί στη δίκη ενώπιον του Πρωτοδικείου.

κατά πάγια νομολογία ότι η έννοια της αμοιβής είναι τόσο ευρεία ώστε καταλαμβάνει κάθε αντιπαροχή, είτε σε χρήμα είτε σε είδος, είτε τωρινή είτε μελλοντική, που ο εργαζόμενος λαμβάνει έστω και έμμεσα για την απασχόλησή του από τον εργοδότη του [9]. Παρ' όλ' αυτά, η καθής, ιδίως με το υπόμνημα ανταπαντήσεως, χαρακτηρίζει ως ακραία την άποψη ότι πρέπει να καταβάλλεται επίδομα στους δύο συζύγους που αμφότεροι εργάζονται. Λέγει ότι η ερμηνεία αυτή θα μπορούσε να έχει ως συνέπεια τεράστιο κόστος για την Ελληνική Δημοκρατία, η οποία θα υποχρεωθεί ενδεχομένως να ζητήσει πρόσθετες εισφορές από τους εργοδότες και τους εργαζόμενους. Τέτοια επιχειρήματα έχουν προ πολλού απορριφθεί όταν χρησιμοποιήθηκαν για να δικαιολογήσουν ανάλογες δυσμενείς διακρίσεις στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως [10]. Η δυσμενής διάκριση δεν συνίσταται στην καταβολή επιδόματος για την ενίσχυση μιας οικογένειας, τη διατήρηση ενός νοικοκυριού ή τη συντήρηση τέκνων, αλλά στο ότι προβλέπεται ότι το επίδομα αυτό θα καταβάλλεται στον σύζυγο συγκεκριμένου φύλου είτε αποκλειστικώς είτε όταν δεν καταβάλλεται στον έτερο σύζυγο.

21. Επί πλέον, πρέπει να υπομνησθεί ότι το Δικαστήριο δέχεται κατά πάγια νομολογία ότι το άμεσο αποτέλεσμα της οδηγίας περί κοινωνικής ασφαλίσεως σημαίνει ότι, όταν έχει σημειωθεί καθυστέρηση στη θέσπιση εθνικών μέτρων μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο, οι γυναίκες δικαιούνται κατά το διάστημα της καθυστερήσεως να ζητήσουν να εφαρμοστούν γι' αυτές οι ίδιοι κανόνες που εφαρμόζονται για τους άνδρες που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, καθόσον οι κανόνες αυτοί αποτελούν το μόνο νόμιμο σύστημα αναφοράς [11]. Το ίδιο ισχύει ακόμη και όταν, με έγκαιρη μεταφορά της οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο, το σχετικό κράτος μέλος θα ήταν σε θέση, χωρίς δυσμενείς διακρίσεις, να αποφύγει τη διπλή καταβολή ολόκληρων των ποσών των υφιστάμενων οικογενειακών επιδομάτων. Επί πλέον, το Δικαστήριο από μακρού χρόνου επιμένει στο ότι τα εκπροθέσμως θεσπισθέντα μέτρα μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο πρέπει να αφήνουν άθικτα τα δικαιώματα που οι γυναίκες άντλησαν εν τω μεταξύ από το άμεσο αποτέλεσμα του άρθρου 4 της οδηγίας. Η ίδια προσέγγιση απαντάται σιωπηρώς στη νομολογία περί ίσης αμοιβής. Όταν εκδικαζόταν η δεύτερη υπόθεση Defrenne [12], ο γενικός εισαγγελέας A. Trabucchi εξήγησε ότι η ακυρότητα γενεσιουργού δυσμενών διακρίσεων ρήτρας συλλογικής συμβάσεως εργασίας «συνεπάγεται ότι η αμοιβή που προβλέπεται από την άκυρη ρήτρα αντικαθίσταται αυτόματα από την υψηλότερη αμοιβή που χορηγείται στους άνδρες εργαζόμενους». Αν και το Δικαστήριο δεν έλαβε ρητώς θέση επί της απόψεως αυτής, η σιωπηρή αποδοχή της προκύπτει σαφώς από το ότι το Δικαστήριο περιόρισε τα διαχρονικά αποτελέσματα της αποφάσεώς του. Ο λόγος προς τούτο ήταν ότι μερικά κράτη μέλη επικαλέστηκαν τα κατά την άποψή τους απρόβλεπτα οικονομικά βάρη που θα συνεπαγόταν για τις επιχειρήσεις η πλήρης αναδρομική εφαρμογή της αρχής ότι οι γυναίκες πρέπει να λαμβάνουν ίση αμοιβή με τους άνδρες.

22. Απορρίπτω επίσης τον ισχυρισμό της καθής ότι υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες της παρούσας υποθέσεως η συλλογική

9 — Αποφάσεις της 9ης Φεβρουαρίου 1982, 12/81, Garland κατά British Rail Engineering (Συλλογή 1982, σ. 359, σκέψη 5), και της 17ης Μαΐου 1990, C-262/88, Barber (Συλλογή 1990, σ. I-1889, σκέψη 12).

10 — Βλ., π.χ., την απόφαση της 13ης Μαρτίου 1991, C-377/89, Cotter και McDermott (Συλλογή 1991, σ. I-1155, σκέψεις 20 έως 22).

11 — Αποφάσεις της 4ης Δεκεμβρίου 1986, 71/85, Κάτω Χώρες κατά Federatie Nederlandse Vakbeweging (Συλλογή 1986, σ. 3855, σκέψεις 22 και 23), και της 24ης Μαρτίου 1987, 286/85, McDermott και Cotter κατά Minister for Social Welfare και Attorney-General (Συλλογή 1987, σ. 1453, σκέψη 18).

12 — Απόφαση της 8ης Απριλίου 1976, 43/75, Defrenne κατά Sabena (Συλλογή τόμος 1976, σ. 175, και συγκεκριμένα σ. 199).

αυτονομία απαλλάσσει την Ελλάδα ως κράτος μέλος από την ευθύνη της για την ύπαρξη, σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας, διατάξεων που δημιουργούν δυσμενείς διακρίσεις. Όπως παρατήρησε η Επιτροπή με το υπόμνημα απαντήσεως, όλες οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας και οι διαιτητικές αποφάσεις που ανέφερε κηρύχθηκαν εκτελεστές με αποφάσεις του Υπουργού Εργασίας, και έτσι απέκτησαν τον χαρακτήρα κανονιστικής πράξεως. Το γεγονός ότι ο Υπουργός δεν έλαβε μέρος κατά τις διαπραγματεύσεις των κοινωνικών εταίρων ή δεν ήταν αυτός που κίνησε τη διαδικασία για τη θέσπιση των κανόνων που δημιούργησαν δυσμενείς διακρίσεις, γεγονός το οποίο η καθής επικαλέστηκε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, δεν έχει καμία νομική συνέπεια άπαξ αποδειχθεί ότι η απόφασή του παράγει έννομα αποτελέσματα.

23. Το άρθρο 4 της οδηγίας περί ίσης αμοιβής, το οποίο κανένας από τους διαδίκους δεν επικαλέστηκε (βλ. το σημείο 2 των προτάσεών μου), ορίζει ότι τα κράτη μέλη λαμβάνουν μέτρα προκειμένου οι περιεχόμενες σε συλλογικές συμβάσεις εργασίας διατάξεις που δημιουργούν δυσμενείς διακρίσεις «να είναι άκυρες, να δύνανται να κηρυχθούν άκυρες ή να δύνανται να τροποποιηθούν». Είναι σαφές ότι τούτο δεν αρκεί για να τηρηθεί η επιβαλλόμενη από το άρθρο 3 υποχρέωση όταν οι διατάξεις αυτές μετατρέπονται σε κανονιστικές πράξεις με απόφαση κυβερνητικής αρχής.

24. Στην περίπτωση των κρατικών εκείνων μέτρων με τα οποία εγκρίθηκαν συλλογικές συμβάσεις εργασίας που καταργούν δυσμενείς διακρίσεις *αλλά δεν έχουν αναδρομική ισχύ*, το Ελληνικό Δημόσιο συνέχισε να δίνει τη σιωπηρή του έγκριση και να αναγνωρίζει έννομα αποτελέσματα στις παλαιότερες αυτές δυσμενείς διακρίσεις, τις οποίες το ίδιο το Ελληνικό Δημόσιο είχε προηγουμένως καταστήσει δεσμευτικές. Οι δύο νόμοι του 1984 έχουν το ίδιο ελάττωμα.

25. Τέλος, αλλά και στο κάτω κάτω, το Ελληνικό Δημόσιο έχει άμεση ευθύνη για την οργάνωση και εποπτεία του κρατικού συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως. Δεν αμφισβητείται ότι κατά τον υπολογισμό των συντάξεων εξακολουθούν να μη λαμβάνονται υπόψη τα επιδόματα γάμου και οικογενειακών βαρών που κακώς δεν καταβάλλονταν στις γυναίκες πριν από τη θέσπιση των τροποποιητικών διατάξεων. Έτσι, το Ελληνικό Δημόσιο ευθύνεται ευθέως για τη δημιουργία αντίθετων με το κοινοτικό δίκαιο διακρίσεων εις βάρος των γυναικών. Όπως παρατήρησα στο σημείο 18 των προτάσεών μου, οι διακρίσεις αυτές στον τομέα των συντάξεων κοινωνικής ασφαλίσεως έχουν παρακολουθηματικό χαρακτήρα και έτσι εξαρτώνται από την ύπαρξη δυσμενών διακρίσεων όσον αφορά την καταβολή των αναδρομικών (δηλαδή των δύο επιδομάτων). Στην περίπτωση που διαπιστωθεί η ύπαρξη τέτοιων διακρίσεων, θα πρόκειται περί συνεχιζόμενης διακριτικής μεταχειρίσεως, για την οποία η Ελλάς ευθύνεται ευθέως.

26. Η καθής παραθέτει την απόφαση Επιτροπή κατά Γερμανίας [13] για να στηρίξει το επιχείρημά της ότι οι ιδιώτες στην Ελλάδα έχουν στη διάθεσή τους επαρκές πλέγμα συνταγματικών και άλλων νομικών κανόνων, το οποίο συνίσταται τόσο στο δικαίωμα προσφυγής στα δικαστήρια όσο και στο άμεσο αποτέλεσμα των κοινοτικών και των εθνικών συνταγματικών κανόνων, οπότε εξασφαλίζεται η εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως. Η καθής επικαλείται ιδίως τη σκέψη 30 της αποφάσεως εκείνης, η οποία αφορά την κατάσταση σχετικά με την πρόσβαση στα ελεύθερα επαγγέλματα. Η

13 — Προαναφερθείσα στην υποσημείωση 5.

παράθεση της σκέψεως 18, η οποία αφορά την πρόσβαση στις θέσεις εργασίας στον δημόσιο τομέα, θα μπορούσε να είναι ακόμη πιο δικαιολογημένη, καθόσον το Δικαστήριο δέχθηκε ότι «η ρητή αναφορά του συντάγματος στην ισότητα δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών, όπως και ο ρητός αποκλεισμός κάθε διακρίσεως λόγω φύλου, καθώς και η βεβαίωση ότι κάθε Γερμανός γίνεται εξίσου δεκτός στη δημόσια υπηρεσία, και μάλιστα με διατύπωση που συνεπάγεται άμεση εφαρμογή, σε συνδυασμό με σύστημα εννόμου προστασίας που περιλαμβάνει τη δυνατότητα προσφυγής ενώπιον του ομοσπονδιακού συνταγματικού δικαστηρίου, συνιστούν πρόσφορη εγγύηση όσον αφορά την εφαρμογή στη δημόσια υπηρεσία της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως (...)». Είναι αλήθεια ότι η φρασεολογία αυτή θα μπορούσε κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί, ιδίως υπό το πρίσμα των ερμηνευτικών νομικών κειμένων που επικαλέστηκε η καθής, όσον αφορά τις εγγυήσεις που παρέχει το Σύνταγμα της Ελλάδος.

27. Παρ' όλ' αυτά, η τότε επίμαχη νομική κατάσταση στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, όπως προκύπτει από τη μελέτη της πιο πάνω αποφάσεως, είναι σαφώς διαφορετική από τη νομική κατάσταση στην Ελλάδα, όπως περιγράφηκε στην παρούσα δίκη. Για τη μεταφορά του κοινοτικού δικαίου, η Γερμανία είχε θεσπίσει πλήρη νομοθεσία που επηρέαζε τις εργασιακές σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, σχετικά με την οποία η Επιτροπή δεν προέβαλε καμία αιτίαση. Εν προκειμένω, το κομμάτι της υποθέσεως Επιτροπή κατά Γερμανίας το οποίο έχει σχέση με την παρούσα υπόθεση είναι το κομμάτι που αφορά τις αιτιάσεις της Επιτροπής ως προς την ακαταλληλότητα των μέτρων μεταφοράς που επηρέαζαν την εργασία στον δημόσιο τομέα και την πρόσβαση στα ελεύθερα επαγγέλματα. Στην πρώτη περίπτωση, το Δικαστήριο διατύπωσε την κρίση που παρατέθηκε στο προηγούμενο σημείο των προτάσεών μου, έχοντας επισημάνει την έλλειψη οποιασδήποτε προσπάθειας της Επιτροπής να αποδείξει «ότι στη δημόσια υπηρεσία της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας υφίστανται νομικές ή πραγματικές διακρίσεις λόγω φύλου (...)» [14]. Στη δεύτερη περίπτωση, το Δικαστήριο διατύπωσε την κρίση που παρατέθηκε από την καθής (βλ. το σημείο 17 των προτάσεών μου), αλλά σημείωσε επίσης ότι «[α]πό τη χωριστή εξέταση των καταστατικών των διαφόρων ελευθέρων επαγγελμάτων προκύπτει ότι στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας δεν υπάρχουν διατάξεις που έρχονται σε αντίθεση με τις απαιτήσεις της οδηγίας» [15].

28. Δεν νομίζω ότι οι κρίσεις αυτές μπορούν όντως να διατυπωθούν όσον αφορά τη νομική κατάσταση στην Ελλάδα, όπως την περιέγραψα συνοπτικώς στο σημείο 21 των προτάσεών μου. Στο μέτρο που οι γυναίκες δεν μπορούσαν να επιτύχουν την καταβολή σ' αυτές επιδομάτων γάμου ή οικογενειακών βαρών λόγω της αδυναμίας τους να εκπληρώσουν προϋποθέσεις που τάσσονταν με συλλογικές συμβάσεις εργασίας και που δεν ίσχυαν για τους άνδρες, οι γυναίκες δεν είχαν ίση μεταχείριση για μεγάλο χρονικό διάστημα μετά την 1η Ιανουαρίου 1981. Στο μέτρο που εξακολουθούν να μη μπορούν να επιτύχουν την καταβολή των αναδρομικών, οι δυσμενείς διακρίσεις συνεχίζονται. Τούτο, σε αντίθεση με την κατάσταση στη Γερμανία, καταλήγει στη δημιουργία πραγματικών, αν όχι και νομικών, δυσμενών διακρίσεων.

29. Εκτός από τη διαφοροποίηση της αποφάσεως Επιτροπή κατά Γερμανίας, θα πρέπει να εξετάσω επίσης αν το άμεσο αποτέλεσμα που τα ελληνικά δικαστήρια πρέπει σαφώς να αναγνωρίζουν στις συνταγματικές

14 — Αυτόθι, σκέψη 17.
15 — Αυτόθι, σκέψη 26.

διατάξεις, έτσι ώστε να ακυρώνονται οι γενεσιουργοί δυσμενών διακρίσεων διοικητικές πράξεις, αποτελεί κατάλληλη προστασία της αρχής της ίσης αμοιβής. Μια πρώτη προσέγγιση στο επιχείρημα αυτό είναι να τεθεί το ερώτημα αν κράτος μέλος μπορεί να επικαλεστεί το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου για να αποφύγει την ευθύνη για τη συνεχιζόμενη ύπαρξη διατάξεων που δημιουργούν δυσμενείς διακρίσεις.

30. Συναφώς, αποτελεί πάγια νομολογία ότι, όπως το Δικαστήριο παρατήρησε με την απόφαση Επιτροπή κατά Ιταλίας [16], το άμεσο αποτέλεσμα «δεν συνιστά παρά ελάχιστη κατοχύρωση και δεν αρκεί από μόνο του για να εξασφαλίσει την πλήρη και ολοκληρωτική εφαρμογή της Συνθήκης». Στη συνέχεια, το Δικαστήριο έκρινε:

«[Η] διατήρηση χωρίς καμιά τροποποίηση στη νομοθεσία κράτους μέλους ενός νομοθετήματος που είναι ασυμβίβαστο με κάποια διάταξη της Συνθήκης, έστω και αν η εν λόγω διάταξη έχει απευθείας εφαρμογή στην έννομη τάξη των κρατών μελών, παρέχει αφορμή για τη δημιουργία συγχύσεως καθόσον διατηρεί για τα υποκείμενα δικαίου που αφορά κατάσταση αβεβαιότητας σχετικά με τη δυνατότητα που έχουν να επικαλεστούν το κοινοτικό δίκαιο και (...) επομένως το γεγονός αυτό συνιστά, ως προς το εν λόγω κράτος, παράβαση των υποχρεώσεων που υπέχει δυνάμει της Συνθήκης.»

Στην απόφαση Επιτροπή κατά Δανίας [17], μιλώντας για μη συνδικαλισμένους εργαζόμενους των οποίων τα δικαιώματα δεν καλύπτονταν από συλλογικές συμβάσεις εργασίας, το Δικαστήριο είπε ότι:

«(...) οι αρχές της ασφαλείας του δικαίου και της προστασίας των ιδιωτών επιβάλλουν σαφή διατύπωση που να επιτρέπει στα ενδιαφερόμενα πρόσωπα να γνωρίζουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους κατά τρόπο σαφή και ακριβή και στα δικαιοδοτικά όργανα να διασφαλίζουν την τήρησή τους.»

31. Τα μέτρα που θεσπίστηκαν για να καταργηθούν οι δυσμενείς διακρίσεις που ενείχε η ελληνική νομοθεσία συνέχισαν όντως να έχουν γενεσιουργούς δυσμενών διακρίσεων συνέπειες κατά τους δύο τρόπους που περιέγραψα. Η γυναίκα που ζητεί να υπολογιστεί η σύνταξή της κατά τέτοιον τρόπο ώστε να ληφθούν υπόψη τα επιδόματα που έπρεπε να έχει λάβει μπορεί να επιτύχει το αποτέλεσμα αυτό, όπως έγινε δεκτό από τον εκπρόσωπο της Ελληνικής Κυβερνήσεως κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, μόνον αν προσφύγει στα δικαστήρια. Συμφωνώ με την Επιτροπή ότι η κατάσταση αυτή είναι ασυμβίβαστη με την αρχή της ασφάλειας δικαίου, πολλώ δε μάλλον υπό το πρίσμα της υπάρξεως δισταμένων αποφάσεων των ελληνικών δικαστηρίων και ασυνεπών ενεργειών της ελληνικής διοικήσεως. Επί πλέον, τα επιχειρήματα της καθής είναι τουλάχιστον διφορούμενα στο ζήτημα της υποχρεώσεως των δικαστηρίων να εξασφαλίζουν ότι το επίδομα γάμου ή οικογενειακών βαρών θα καταβάλλεται στις γυναίκες υπό τις ίδιες προϋποθέσεις υπό τις οποίες καταβάλλεται στους άνδρες. Όπως παρατήρησε η Επιτροπή, η διφορούμενη αυτή κατάσταση γίνεται φανερή στην πράξη από ορισμένες αποκλίσεις μεταξύ της ελληνικής νομικής

16 — Απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 1986, 168/85 (Συλλογή 1986, σ. 2945, σκέψη 11).

17 — Απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 1985, 143/83 (Συλλογή 1985, σ. 427, σκέψη 10).

θεωρίας και των αποφάσεων των δικαστηρίων. Οι γενικής εφαρμογής διατάξεις του ελληνικού Συντάγματος δεν είχαν τις ανάλογες με το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου καταλυτικές συνέπειες τις οποίες υποστηρίχθηκε ότι έχουν και οι οποίες, παρά ταύτα, επέτρεψαν τη δημιουργία καταστάσεως ανασφάλειας δικαίου ιδίως όσον αφορά τα δικαιώματα των γυναικών να ζητήσουν τα σχετικά επιδόματα.

32. Από κάθε άποψη, θεωρώ ότι η Ελλάς συνεχίζει να παραβαίνει τις υποχρεώσεις που υπέχει από το κοινοτικό δίκαιο, κατά το μέτρο που δεν κατάργησε με αναδρομική ισχύ τις γενεσιουργούς δυσμενών διακρίσεων διατάξεις και συνέπειες συλλογικών συμβάσεων εργασίας και διαιτητικών αποφάσεων, οι οποίες έχουν επίσης επιπτώσεις για τον υπολογισμό των συντάξεων κοινωνικής ασφαλίσεως.

Συμπέρασμα

33. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να αποφανθεί ως εξής:

«Η Ελληνική Δημοκρατία παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει από το κοινοτικό δίκαιο, και ειδικότερα από το άρθρο 119 της Συνθήκης ΕΚ (τα άρθρα 117 έως 120 της Συνθήκης ΕΚ αντικαταστάθηκαν από τα άρθρα 136 ΕΚ έως 143 ΕΚ), το άρθρο 3 της οδηγίας 75/117/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 10ης Φεβρουαρίου 1975, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν την εφαρμογή της αρχής της ισότητος των αμοιβών μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών, και το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, στο μέτρο που δεν κατάργησε με αναδρομική ισχύ, από την ημερομηνία θέσεως σε ισχύ των πιο πάνω κοινοτικών διατάξεων στην Ελλάδα, ρυθμίσεις οι οποίες έτασσαν για τις έγγαμες εργαζόμενες προϋποθέσεις που δεν τάσσονταν για τους έγγαμους άνδρες συναδέλφους τους όσον αφορά την παροχή σε μισθωτούς επιδομάτων οικογενειακών βαρών ή γάμου, τα οποία λαμβάνονται υπόψη για τον καθορισμό του ύψους των συντάξιμων αποδοχών.»